

Тема 1. Формування теорій міжнародних відносин

1 Поняття, зміст і критерії міжнародних відносин

Якщо до ХХ сторіччя світові процеси йшли своєю чергою, а теоретичні дослідження мало впливали на реальний курс держав, то в ХХ сторіччі поступово й неухильно зростає вплив теорії на практику міжнародних відносин. Серед теорій міжнародної політики певне місце займають концепції революційного перетворення світового співтовариства.

Аналізуючи світові проблеми з класових позицій, видатні соціологи Карл Маркс, Фрідріх Енгельс, Володимир Ленін виходили в формуванні міжнародних відносин в кожній історичній епосі з поєднанням внутрішньої і зовнішньої політики держав відповідно із закономірностями розвитку конкретно-економічних систем. Вважаючи епоху після 1917 року перехідною від капіталістичної до соціально-інтегративної економічної системи, Володимир Ленін висунув положення про світовий революційний процес, світову революцію, про антиімперіалістичну боротьбу, природний союз з народами колоніальних і залежних країн. Змістом зовнішньої політики імперіалізму вважалось світове встановлення великими капіталістичними державами панування. В умовах капіталізму вирішення всіх спірних питань між державами можливо тільки за допомогою сили. Соціально-інтегративні держави в зовнішніх відносинах з іншими країнами дотримувались принципу соціального інтернаціоналізму, принципу мирного співіснування.

Відкидаючи класовий підхід до оцінки міжнародних відносин між державами, представники інших соціологічних шкіл тоді ж гостро критикували марксистські теорії міжнародних відносин, звинувачували марксистів в економічному визначенні, в прикритті соціалістичними визначеннями гегемоністських зазіхань Росії, в розбіжності між теорією і практикою дій реального соціалізму. Ідея балансу сил і різноманітні варіанти взаємодії, інтеграції - ось ті два протилежні полюси в ХХ сторіччі, між якими тривав процес розвитку немарксистських теорій міжнародних відносин. Глобалізація політики і формування блокового імперіалізму сприяли висуванню нових підходів до осмислення подій і намічених тенденцій, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя країн світу.

Ще на початку ХХ століття англійський географ Хальфорд Маккіндер формулює теорію геополітики. Її суть полягала у визнанні провідними в міжнародних відносинах держав природних явищ. Відзначалося, що той, хто керує Східною Європою - керує серединною землею Євразії; хто управляє серединною землею Євразії - керує світовим островом Європи, Азії, Африки, а той, хто управляє світовим островом - керує світом. Якщо ж залишити в стороні різні комбінації, ідея ролі географічних факторів для становлення держав, їх політики та історичної долі, з'ясована ще в працях Генрі Бокля, Льва Мечникова, Жак Елізе Реклю, а пізніше в працях Сергія Соловйова, Василя Ключевського, Фрідріха Ратцеля, Рудольфа Челлена та інших.

Ідея суспільного прогресу історії людства лежить в центрі соціологічної концепції Льва Мечникова. Соціальний прогрес поєднується з розвитком промислового будівництва і техніки, свідчить про гігантське зростання влади людини над силами

природи. Прогрес безпосередньо зв'язаний з еволюцією соціальних зв'язків між людьми і фактом зростання загальнолюдської солідарності. Ці явища та процеси, підкреслює Лев Мечников, є критерієм і ознакою суспільного прогресу. Виходячи з вчення Чарльза Дарвіна про боротьбу за існування і природний відбір в біологічному світі, Лев Мечников відзначає, що ці процеси ведуть до диференціації організмів і органів і спеціалізації їх функцій, що в сукупності "колективної діяльності всіх органів" забезпечують життя цілісному біологічному світу, і вивчати суспільні процеси і явища повинна політична соціологія.

На відміну від біологічного світу, де триває боротьба за індивідуальне існування, в соціальній сфері, навпаки, люди об'єднують зусилля для досягнення спільної мети. Суспільство можна порівнювати з організмом, як це робили Огюст Конт або Герберт Спенсер, але не можна ототожнювати їх, тому що істотно відрізняються один від одного. Аналізуючи історію і культуру народів, різноманітні цивілізації, Лев Мечников приходить до висновку, що об'єктивним фактором їх розвитку є географічне середовище - загальний елемент і умови буття суспільства безвідносно простору і часу. Геологічна будова Альпів ускладнює вторгнення в Центральну Європу з Італії, але не в зворотному напрямку, що не раз відіграло роль в історії. Географічний фактор в житті суспільства істотний. Без природи немає суспільства. Людина вийшла, народилась в світі природи і генетично є природною істотою. Природні джерела засобів праці та засобів життя - невід'ємна умова існування і розвитку суспільства, людини. Адже безсумнівне значення в розподілі ресурсів держав і формуванні ними зовнішньої політики мають такі фактори: вихід до моря, природні багатства, клімат, а також конфігурація кордонів, сусіди та ін. Але геополітика базувалася не на фактах науки, а на здоровому сенсі, вигадці, шовінізмі, расизмі тощо. Це спроба ідеологізації географії, соціології і використанні їх з політичною метою. І головний недолік теорій геополітичної соціології в тому, що абсолютизувався якийсь один з різноманітних компонентів рівняння світової політики. У міжвоєнний період в США розвивався ще один напрям теоретичного осмислення міжнародної політики - політичний ідеалізм. Суть політичного ідеалізму полягає в тому, що відкидаючи баланс сил, світова політика розглядалася в поняттях право і мораль, і моделі міжнародних відносин ставилися на юридичну основу. Внаслідок виявлялися конструкції з ідеальними параметрами, що мало відобразити європейські та глобальні реальності. Протиставляючи балансу сили міжнародні організації, політологи Джордж Шоттуел, Девід Перкінс, Віль Дін та ін. перебільшували їх роль в міжнародних відносинах держав.

У другій половині XX століття теорії міжнародної політики формувалися під впливом суміжних галузей знань і в зв'язку з змінами в міжнародних справах. Аналізуючи становище вивчення теорії міжнародної політики, англійський політолог Джеймс Френкель відзначав, що "жодна з так званих "теорій" не нагадує точної логічної організації і не наближається до канонів перевірки теорії". Разом з тим, тоді ж запропонована безліч аналітичних підходів, концепцій, моделей, що висвітлюють окремі сторони міжнародних процесів, їх домінуючі тенденції і загальне становище на певних етапах.

У другій половині 40-х років XX ст. у США виникла школа політичного реалізму. Тривалий період школа політичного реалізму мала вплив на державні структури, зайняті проблемами зовнішньої політики. Серед учених і політиків школи політичного реалізму і школи стратегічного аналізу міжнародних відносин - Джордж Кеннан, Уолт Ліппман, Збігнєв Бжезинський, Уолт Ростоу, Генрі Кіссінджер, Джон Болл, Ральф Страус Хюпе та інші, включаючи Раймонда Арона (Франція), Джеймса Френкеля (Англія) та ін. Очолював школу стратегічного аналізу міжнародних відносин Ганс Моргентау. Помітний вплив на світогляд і погляди про міжнародну політику мали і вчення Нікколо Макіавеллі, Томаса Гоббса, праці німецького історика

XIX ст. Леона Ранке і англійського історика XX ст. Арнольда Тойнбі, а також теоретики геополітики. Розглядаючи недосконалість становища в світі як результат дії сил, закладених в людській природі, реалісти закликали не протистояти їм. А Генрі Моргентау підкреслював, що "моральні принципи ніколи не можуть бути повністю здійснені і мають в будь-якому випадку приблизно відповідати один одному через незмінно тимчасовий баланс інтересів і завжди немічне врегулювання конфліктів".

Концепція державних інтересів, названих національними, також розроблялася реалістами. Економічні інтереси (збереження зв'язків з партнерами, нарощування експортного потенціалу і закордонних інвестицій, захист внутрішнього ринку), національна безпека (захист від зовнішньої небезпеки), інтереси світового порядку - все це постійні інтереси. Реалізація і утвердження інтересів дає можливість державі зайняти в світі положення, відповідне її силі. І поняття сила, могутність розкривається надто широко.

Державною могутністю називає соціолог Леон Халле спроможність добиватися бажаних результатів будь-якими засобами: красномовністю, переконливою аргументацією, шантажем, торгівлею, загрозою і примушенням та ін., а також умінням викликати жалість, роздратування або незручність.

Говорячи про елементи сили, Ганс Моргентау з дев'яти елементів сили виділяє дипломатію. А опору на військову силу реалісти вважають умовою її успішності. Соціолог Роберт Осгуд вважав головною мірою сили спроможність заперечувати інтереси інших націй, включаючи саме їх виживання як останній засіб. Баланс сил, що формується на основі блоків і союзів на чолі з найсильнішими державами, є основний механізм світової політики, що і приводить різні елементи могутності держави до одного знаменника.

Центри сили підтримують баланс у рівновазі. Наслідком же порушення балансу сил і є війна або активна підготовка до неї. Використовуючи ідеї геополітиків, соціолог Уолт Ростоу протиставляє Америку Євразії, підкреслюючи, що "об'єднані ресурси Євразії, включаючи військовий потенціал, були і залишаються вище американських. Сполучені Штати, по суті, потрібно розглядати як континентальний острів, що переважає за розмірами Євразію. Американські інтереси вимагають, щоб жодна держава або група держав, ворожі або потенційно ворожі США, не панували над Євразією або достатньою частиною її". Вирішити проблему пропонувалося, протиставивши центр Євразії країнам, зберігаючи за США роль держави-балансира.

В руслі модернізму склалася і школа системного аналізу міжнародних відносин та ін. (Мортон Каплан, Девід Синер, Анрі Органські), теорія зовнішньої політики (Джордж Розентау), теорія інтеграції (Карл Дойч), теорія міжнародного конфлікту (Отто Хонси, Белл Броді та ін.), теорія міжнародних організацій (Евін Хаас, Джеймс Пай та ін.). Якщо раніше держави розглядалися як внутрішньо єдині одиниці, що визначали свій курс зовнішніх відносин на основі національних інтересів, то в сучасних умовах держави вивчаються як системи, підлеглі впливу ззовні. Приділяється увага міжнародним організаціям: транснаціональним корпораціям та іншим суб'єктам міжнародних відносин, розглядається їх роль у світовій політиці.

Авторство у винаході терміна "міжнародні відносини" належить англійському мислителю Джеремі Бентаму (1748-1832), що розумів під ним стосунки між державами. Згодом він був прийнятий юристами і застосовувався винятково для позначення правових міждержавних взаємодій. Незважаючи на всю ніби-то простоту й очевидність відповіді на питання "що таке міжнародні відносини?", вона зовсім не така однозначна. Ще на початку XX ст. важко було визначити межі предмету міжнародних відносин і доказово репрезентувати його. Зокрема цього не вдалося

зробити голландському історику Б.Г.М. Влекке, який очолив першу кафедру міжнародних відносин у Лейдені. Він у своїй інаугураційній промові так і не зміг дати визначення міжнародних відносин як наукової дисципліни. Відомий французький соціолог Р. Арон пояснював цей факт тим, що міжнародні відносини не мають точно окреслених меж і їх не можна матеріально відділити від інших суспільних феноменів, хоча уже напередодні й під час першої світової війни основна увага в дослідженні міжнародних відносин зверталася на дипломатичну історію, а в міжвоєнні десятиріччя - на проблеми функціонування міжнародного права та діяльності міжнародних організацій. Дійсно, відсутність об'єкта у "фізичному розумінні", тобто як окремо існуючої реальності, не пов'язаної з іншими проявами політичного (наприклад, у внутрішньосупільних відносинах), характерно не тільки для Міжнародних відносин, але і для політології (якщо розуміти під нею внутрішньополітичну теорію), і для економіки. Саме це й підкреслював Р. Арон). Так само дуалізм політичної економії, її "розрив" між монетаризмом і кейнсіанством (на абсолютну істинність не може претендувати ні те, ні інше з цих напрямків західної економічної думки, а їхнє чергування в практиці економічного життя демонструє як переваги, так і явні вади, властиві обом підходам) вказує на те, що "страбізм" (косоокість) Міжнародних відносин не є свідченням її інвалідності.

Після другої світової війни були сформовані дві концепції або два підходи до розуміння змісту і направленості міжнародних відносин. Перший одержав назву "традиціоналістського" і найбільш повне втілення знайшов у працях американського політолога Ганса Дж. Моргентау (наприклад, "Політика націй"). Учений визначав міжнародні відносини як "політичні взаємини між націями", в основі яких лежить боротьба за владу -- єдиний "національний інтерес" для всіх учасників або акторів міжнародного життя. Це, на його думку, зумовлюється їхньою природною схильністю до насильства й жагою влади.

Прихильники другого підходу -- "модерністського" -- намагалися сформулювати більш широкі та різнобічні уявлення про сутність міжнародних відносин. Але на практиці вони часто ігнорували загальні соціальні закономірності й обмежували дослідження міжнародних відносин пошуками шляхів оперативного втручання у їх розвиток. Найчастіше "модерністи" розглядали тільки окремі компоненти міжнародного життя, наприклад процес прийняття зовнішньополітичних рішень, їх оптимізації та втілення у життя. Тому наука про міжнародні відносини фактично зводилася до визначення поведінки окремих суб'єктів цих відносин, найчастіше до вивчення політики окремих держав, хоча й не завжди. Так, представник школи біхевіоризму Д. Сінгер запропонував вивчати поведінку всіх можливих учасників міжнародних відносин -- від індивідів до глобальної спільноти -- зовсім не турбуючись про встановлення пріоритету відносно їх ролі на світовій арені. В цілому міжнародні відносини розглядалися "модерністами" насамперед як звичайна сукупність зовнішніх політик окремих держав, що робило можливим виявлення оптимальних засобів досягнення окремих національних інтересів, але недооцінювало небезпеку їхнього зіткнення.

В цілому представникам обох підходів не вистачало розуміння міжнародних відносин як цілісної системи та функціональної єдності її складових компонентів -- з одного боку, і як діяльності на міжнародній арені різноманітних політичних акторів (держав, народів, суспільних і громадських рухів, організацій тощо) -- з другого. Такий комплексний підхід почав формуватися з початку 70-х рр. Він базувався на поглядах французького соціолога М. Мерля, який у праці "Соціологія міжнародних відносин" пропонував використовувати системну модель американського політолога Д. Істона для дослідження міжнародних відносин.

Фактично М. Мерль запропонував ввести новий критерій для визначення специфіки міжнародних відносин і назвав його "критерієм локалізації". За цим критерієм

специфіка міжнародних відносин визначається як "сукупність угод або потоків, які перетинають кордони або ж мають тенденцію до перетинання кордонів". Таке визначення дозволяє враховувати особливості кожного етапу в розвитку міжнародних відносин і не зводити їх лише до міждержавних взаємодій. У його зміст також вповні вписуються найрізноманітніші класифікації міжнародних відносин. Виходячи з системного підходу і "критерію локалізації" М. Мерля, можна як дати визначення міжнародним відносинам (хоча, треба зауважити, стосовно дефініції цього поняття у фахівців досі немає одностайної думки), так і вести мову про різні типи, види, рівні та стани міжнародних відносин.

Запропонуємо таке, на наш погляд, найбільш прийнятне визначення **міжнародних відносин** -- це системна сукупність політичних, економічних, дипломатичних, правових, воєнних, гуманітарних та інших зв'язків і відносин між суб'єктами світового співтовариства, до яких відносяться держава, народ, суспільні та громадські рухи, різноманітні організації тощо. Це в цілому не суперечить точці зору Р. Арона, у відповідності в якою основний зміст міжнародних відносин становлять взаємодії між державами, а незаперечним прикладом міжнародних відносин є міждержавні угоди. Щоправда, відомий американський спеціаліст у галузі міжнародних відносин Дж. Розенау висловив думку, що структурні зміни останніх десятиріч у світовій політиці стали основною причиною взаємозалежності народів і суспільств, викликали трансформаційні зміни у міжнародних відносинах, їх головними діючими акторами стають уже не держави, а конкретні особи (індивіди), які вступають у відносини між собою при мінімальній посередницькій ролі держав або навіть всупереч такій волі. Звідси, символічними суб'єктами міжнародних відносин у Р. Арона виступають дипломат і солдат, а в Дж. Розенау -- турист і терорист. Свого роду спробою поєднати обидві точки зору на визначення і зміст міжнародних відносин може вважатися дефініція політолога І. Кравченко -- "всі форми обміну діяльністю, яка є предметом відносин між державами (правові, наукові, техніко-виробничі й багато інших), аж до індивідуального спілкування, утворюють міжнародні відносини". При цьому треба мати на увазі, що в системі міжнародних відносин діє величезна кількість різноманітних взаємозумовлених факторів (географічний, економічний, національний, релігійний, воєнний, науково-технічний, ідеологічний і т.п.), які повинні враховуватися всіма суб'єктами міжнародних відносин. Тому справедливе визначення російського ученого А. Мурадяна: міжнародні відносини -- це стосунки, які "охоплюють усі різновиди громадських і приватних, політичних та інших відносин, що передбачають перетин державного кордону людьми, товарами чи ідеями".

Виходячи з такої багатогранності міжнародних відносин, треба виділити їхні різні типи, види, рівні та стани.

Типи міжнародних відносин виділяють найчастіше на основі двох критеріїв -- класового і загальноцивілізаційного. Згідно першого, є відносини панування і підпорядкування (феодальний і капіталістичний типи відносин), співробітництва і взаємодопомоги (стосунки між соціалістичними державами), перехідні відносини (між державами, що звільнилися від колоніальної залежності). У відповідності з другим критерієм виділяли два наступних типи міжнародних відносин -- 1) відносини на основі балансу сил і 2) стосунки на ґрунті балансу інтересів.

Види міжнародних відносин також розглядаються за двома критеріями. За **сферами суспільного життя** і, відповідно, змістом відносин виділяють економічні, політичні, воєнно-стратегічні, культурні, ідеологічні, науково-технічні. На основі **взаємодії учасників або акторів** розрізняють міждержавні та міжпартійні відносини, стосунки між різними міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями тощо.

За двома критеріями класифікують і різні рівні міжнародних відносин. Так, у залежності від ступеня розвитку та інтенсивності кожного з видів визначають

високий, низький або середній рівні.

А от на основі геополітичного критерію виділяють глобальний або загальнопланетарний, регіональні (європейський, азійський і т.п.). субрегіональні (наприклад, країни Центрально-Східної Європи) рівні міжнародної взаємодії.

З точки зору ступеня міжнародної напруги можна говорити про різні стани міжнародних відносин. До них належать стабільність і нестабільність, довір'я і ворожнеча, співробітництво і конфлікти, мир і війна,

Поняття міжнародних відносин як особливого роду суспільних відносин на світовій арені дуже тісно пов'язане з визначенням міжнародної політики.

Тема 1. Формування теорій міжнародних відносин

2 Наукова природа теорії міжнародних відносин

Міжнародні відносини характеризуються значними відмінностями від інших форм суспільних відносин, оскільки охоплюють будь-які види стосунків, що виникають у процесі людської життєдіяльності, пов'язаної з міжнародним середовищем. Існування будь-яких людських спільнот, як показує історичний досвід, завжди було пов'язане із фактором сусідства, що неминуче призводило до виникнення розгалужених контактів у найрізноманітніших сферах. Перетинаючи кордони держав, відносини завжди зазнають фундаментальних трансформаційних змін і суттєво ускладнюються, оскільки у міжнародному середовищі чинні принципово інші механізми їх функціонування та регулювання.

Складність і багатогранність міжнародних відносин зумовлює формування низки наукових дисциплін, що ставлять собі за мету досліджувати пов'язані з ними явища та процеси. Ці наукові дисципліни формуються у межах суспільних наук як результат їхньої спеціалізації у дослідженні тих чи інших аспектів міжнародних відносин. Власне тому досі не склалась єдина синтетична наука про міжнародні відносини, а доводиться говорити про існування системи наукових дисциплін, що об'єднані спільним об'єктом, але різняться предметом дослідження. Усі вони вивчають міжнародні відносини, проте кожна зосереджує увагу на тих чи інших їх аспектах.

У сучасній науковій думці відсутня єдина позиція щодо того, які саме наукові дисципліни безпосередньо вивчають міжнародні відносини, що, насамперед, пов'язано зі складністю їх дефініювання як суспільного явища.

Професор А. Камінський серед наук, що вивчають міжнародні відносини, виокремлює міжнародну економіку, міжнародне право (публічне та приватне), загальну політологію і соціологію. Таке розуміння можна охарактеризувати як занадто широке, оскільки потрібно конкретизувати зміст двох останніх дисциплін і тлумачити їх як зовнішню політику та соціологію міжнародних відносин. Загальна політологія та соціологія мають стосунок до дослідження міжнародних відносин, але воно опосередковане тими частинами, що предметно їх вивчають.

П. Циганков вважає, що до наукових дисциплін, які безпосередньо вивчають міжнародні відносини, варто додати також історію (дипломатії) та військову стратегію. Це твердження, без сумніву, переформується з відомою сентенцією Р. Арона про те, що головними дійовими особами у міжнародних відносинах завжди є — дипломат та солдат, оскільки "...вони (міжнародні відносини. — Прим, авт.), будучи міждержавними, ведуть до дипломатії і війни".

Р. Арон до наук, що вивчають міжнародні відносини, зараховує теорію, соціологію, історію та прaxeологію:

— теорія вивчає суть, особливості та рушійні сили міжнародних відносин, тобто констатує їх стан і формулює твердження про їх першопричини;

—соціологія з'ясовує закономірності й випадковості, що визначають зміни та еволюцію міжнародних відносин;

— історія акумулює знання про їхній фактичний розвиток;

— праксеологія є наукою про діяльність у міжнародному середовищі.

У цій схемі одразу впадає в око, що соціологія фактично підміняє собою теорію та розглядається як наука про міжнародні відносини. Звідси випливає, що теорія є частиною соціології міжнародних відносин, "предметом якої є насамперед поведінка міжнародних акторів.

Р. Арон також стверджує: "У будь-якій царині знань вирізняються здебільшого лише раціональна теорія та праксеологія"². Якщо значущість теорії визначається тим, що вона відповідає на питання "як?" і "чому?", то праксеології — відповіддю на запитання "що робити?". Звужена до констатації та пошуку причин тих чи інших явищ міжнародного життя теорія не може бути значущою ні для науки про міжнародні відносини, ні для суспільної практики.

Якщо ж розуміти міжнародні відносини широко, тобто як множину різновидових стосунків між представниками різних держав світу, то можна стверджувати, що їх дослідження зосереджене у значній кількості наукових дисциплін, які вивчають переважно специфіку того чи іншого виду міжнародних відносин, їх відображення у міжнародному праві та особливості історичного розвитку. З огляду на це, міжнародні відносини безпосередньо вивчають такі наукові дисципліни: історія (дипломатії та воєн), міжнародне право (приватне та публічне), зовнішня політика, міжнародні економічні відносини, міжнародна інформація та світова культура.

Теорія визначається особливим науковим характером та роллю, яку вона відіграє у системі наук, що досліджують міжнародні відносини. Теорію переважно розуміють як сукупність поглядів, ідей та концепцій, що тлумачать найважливіші особливості та закономірності, функціонування і розвиток явищ і процесів, пов'язаних з об'єктом дослідження науки. "Теорія — невід'ємна частина будь-якої галузі знань, вона потрібна для розуміння суті явищ, для осмислення їхніх взаємозв'язків, для проведення досліджень". Тобто вона одночасно узагальнює емпіричний матеріал, акумулює знання про методи та прийоми дослідження, формулює закономірності, що пов'язані з явищами та процесами, які теорія вивчає.

Я. П'єтрась зауважує, що "теорія міжнародних відносин є теоретичною частиною науки про міжнародні відносини". Із такого окреслення випливає ствердження факту, що існує наука, в якій теорія міжнародних відносин відіграє надзвичайно важливу концептуальну системотворчу роль, об'єднуючи на сучасному етапі її розвитку різні суспільні наукові дисципліни у цілісну систему досліджень. Теорія виникає не лише як наслідок започаткування емпіричних досліджень певного інтуїтивно окреслюваного об'єкта, але досить часто вона сама визначає цей об'єкт, моделює його межі та структуру, актуалізуючи і спричиняючи його конкретні дослідження.

Таке розуміння змісту науки про міжнародні відносини дає змогу моделювати її як органічне поєднання спеціалізованих у дослідженні міжнародних відносин наукових дисциплін, об'єднаних міждисциплінарною теорією, тісно пов'язаною із ними. Відповідно до цього всі наукові дисципліни, які є складовими науки про міжнародні відносини, можна зарахувати до двох рівнів наукового дослідження: теоретичного та емпіричного.

Дисципліни, що досліджують міжнародні відносини на конкретно-науковому рівні, можуть генетично виходити з будь-яких галузей суспільних наук, якщо об'єкт їхнього дослідження пов'язаний з міжнародним середовищем.

Лише на перший погляд питання про місце і роль теорії міжнародних відносин видається простим та не особливо актуальним. У цій системі теорія міжнародних відносин має узагальнюючий характер, тому її доречніше назвати "загальною

теорією міжнародних відносин". Вона містить загальні основи знань про міжнародні явища та процеси, тому її можна вважати фундаментом усіх конкретизуючих наук, що безпосередньо досліджують об'єкт зовнішньої політики, історії міжнародних відносин, міжнародного права, міжнародної економіки тощо. Зворотний зв'язок у схемі забезпечується узагальненням конкретного знання про різні аспекти міжнародних відносин та закономірності процесів і явищ, що в них відбуваються. Обмін інформацією та результатами досліджень має перманентний характер, без якого система наук про міжнародні відносини позбавлена сенсу існування. Важливо також зауважити, що більшість учених, які працюють на конкретно-науковому рівні, формують ширші (ніж це допускають межі дослідження їх наук) узагальнення, роблячи відчутний внесок у розвиток загальної теорії.

У системі наук про міжнародні відносини теорія зберігає деяку самостійність, що зумовлено особливостями її наукової сутності. Ці особливості можна окреслити як сукупність тверджень:

— не існує окремого об'єкта дослідження теорії міжнародних відносин, він спільний для всіх конкретних і теоретичних дисциплін про міжнародні відносини, а відмінність полягає лише в тому, що конкретні дисципліни зосереджують свою увагу на окремих елементах або виявах міжнародних відносин, а теорія — на їх загальних закономірностях;

— теорія міжнародних відносин опирається як на власні, притаманні лише їй, наукові концепції, так і на запозичені з інших суспільних наук;

— теорія, незважаючи на узагальнюючий характер, доступними їй способами та методами досліджує реальні процеси та явища міжнародного середовища;

— методологія і методика теорії міжнародних відносин, крім загальнонаукових, містить власні підходи і техніки застосування методів;

— немає єдиної методології теорії, їх є стільки, скільки й концепцій міжнародних відносин.

Погляди на характер теорії міжнародних відносин визначаються, передусім, особливостями трактування об'єкта її досліджень. Саме тому більшість дослідників розглядають міжнародну систему як логічне відображення міжнародних відносин або форму їх вияву.

Зокрема, Я. П'єтрась стверджує, що "загальна теорія міжнародних відносин є систематизованою за змістом і формально сукупністю умовно сформульованих тверджень, які пояснюють функціонування та еволюцію міжнародних систем"¹. Приблизно так само визначають предмет теорії міжнародних відносин О. Боднар, О. Цетвінський, Ф. Брайар, Дж. Догерті та Р. Пфальцграф.

На думку К. Райта, теорія міжнародних відносин є "...сукупністю знань, що допомагають зрозуміти, передбачити, оцінити та контролювати відносини між державами"². Подібно предмет науки визначає А. Камінський, розглядаючи її "...як таку, що шукає вирішальних факторів, важелів та механізмів взаємин... і знаходить у цих взаєминах закономірності та випадковості"³. Р. Арон пропонує розуміти теорію міжнародних відносин як науку, котра: "вивчає сутність, особливості і рушійні сили міжнародних відносин, тобто констатує їх стан і формулює твердження про їх першопричини".

З аналізу наведених дефініцій випливає, що предметом теорії (як, зрештою, і емпіричних наук) є розуміння міжнародних явищ та процесів, не окреслених апіорним твердженням про їхню системність.

Очевидно, що міжнародна система — найважливіше явище міжнародних відносин,

а її еволюція — їх визначальний процес. Тобто така відмінність у поглядах не є принциповою через те, що визначаючи предмет досліджень теорії міжнародних відносин, одна група дослідників конкретизує іншу, декларуючи власне розуміння форми, в якій міжнародні відносини реалізуються.

Важливою особливістю теорії є те, що вона, зазвичай, виокремлює, описує та пояснює найважливіші особливості об'єкта дослідження, конструюючи його абстрактну ідеалізовану модель. Така модель містить твердження про елементи досліджуваного явища, найважливіші закономірні та випадкові зв'язки між ними, що служить не лише розумінню, а й прогнозуванню міжнародних відносин. Власне так розуміє теорію міжнародних відносин К. Томпсон, стверджуючи, що вона є "...інструментом для розуміння не лише випадкових рис та закономірностей, а й випадкових чи ірраціональних явищ". Теоретики у своїх дослідженнях завжди послуговувались абстрагованою моделлю реальності, якою власне і виступає загальноприйнята категорія — система.

Теорія — не проста сукупність тверджень про об'єкт досліджень, а, з огляду на зв'язок між ними, система знань про нього. Це зовсім не означає її повної наукової єдності щодо трактування найважливіших процесів та явищ міжнародних відносин. Навпаки, вона складається з великої кількості концепцій, які, з одного боку, доповнюють, з іншого — досить жорстко критикують, а інколи й заперечують одна одну. На цій обставині наголосив П. Циганков, зазначаючи, що теорія міжнародних відносин є "сукупністю численних концептуальних узагальнень, що представляють теоретичні школи, які полемізують між собою".

У сучасній науці немає синтетичної теорії міжнародних відносин, натомість є багато теорій, що поєднують найрізноманітніші концепції, погляди та судження багатьох дослідників. Така ситуація зумовлена відсутністю єдиного, науково апробованого й такого, що не підлягає сумніву, підходу до трактування міжнародних відносин, що спричинено їх значною диверсифікованістю і виключає застосування "шаблонів", запозичених з інших галузей суспільних наук.

Ці труднощі є ознакою молодості науки, яка, незважаючи на солідний "стаж", період свого розквіту переживає власне зараз, у час глобалізації суспільних процесів та проблем. Відомий німецький вчений Е. Чемпель досить образно назвав її "донькою Версальської конференції", наголосивши, що систематичні наукові дослідження міжнародних відносин розпочалися лише після того, як людство зіткнулось із загрозою глобальних збройних конфліктів. З цього ж приводу А. Камінський зауважує: "...лише у XX ст. унаслідок двох великих світових воєн... розпочалося інтенсивне, всебічне опрацювання і поглиблення студій міжнародних взаємин та оформлення їх в окрему і завершену наукову дисципліну".

Сучасна теорія міжнародних відносин за багатьма ознаками перебуває на межі між етапами гетерогенізму та автогенізму, а її майбутнє окреслюється формуванням нового цілісного наукового підходу, який дасть змогу подолати її внутрішні суперечності. *Гетерогенізм* у розвитку науки виявляється в тому, що вона визначається інституційно і предметно, окреслює межі, започатковує власні теоретичні дослідження. Водночас на емпіричному рівні вона залишається диференційованою генетично різними науковими дисциплінами, що виникли як результат спеціалізації інших наук у дослідженні тих явищ і процесів, що перебувають на стику їхніх наукових інтересів. *Автогенізм* є наслідком формування єдиної для всієї системи наукових дисциплін, що досліджують відмежований від інших об'єкт дослідження, теоретико-методологічної бази. Це свідчить про остаточне становлення науки та започаткування її власних емпіричних досліджень.

Тема 1. Формування теорій міжнародних відносин

3 Структура, завдання та функції теорії міжнародних відносин

Питання про структуру теорії міжнародних відносин не належить до найважливіших дискусійних проблем науки, навколо яких ведеться жвава суперечка. Учені радше звертали увагу на проблематику теоретичного дослідження міжнародних відносин, а не на структуру наукового знання про них. Поза увагою більшості дослідників залишились проблеми специфіки, логіки та диференціації досліджень. Очевидно, що такий стан теоретико-методологічних основ теорії міжнародних відносин не сприяв систематичному розвитку досліджень, а призводив до їх хаотичності, що особливо відчувалось на емпіричному рівні науки. Розглядаючи можливість операційного використання нагромаджених наукою про міжнародні відносини знань, Ю. Кукулка зауважив, що на її емпіричному рівні знання про явища і факти ще недостатньо систематизовані. Наука акумулювала величезний емпіричний матеріал, який її теорія досі не змогла повною мірою опрацювати та осмислити.

Найважливішою для теорії міжнародних відносин, як і для будь-якої іншої, є її компонентна структура. У ній виділимо:

1. Емпіричний компонент розуміємо як сукупність знань та чітко окреслених фактів, що відображають реальний стан міжнародних відносин. Ці частинні знання та факти, які теорія має описати та систематизувати, стануть вихідним матеріалом для її досліджень.

Проблемою сучасної теорії міжнародних відносин є те, що досі тривають гострі дискусії стосовно її об'єкта і предмета, меж і навіть змісту досліджуваних явищ та процесів. Нерозв'язаність внутрішніх проблем теорії призводить до нечіткості наукового розуміння міжнародних відносин, складності визначення їх суб'єктів, найважливіших видів та форм. Зокрема, йдеться про труднощі, пов'язані зі систематизацією первинних фактів, які кожний дослідник групує відповідно до своїх уявлень про їхню належність до проблеми. Навіть у межах однієї школи теорії міжнародних відносин існують суттєві розбіжності у поглядах, а теорії, що її створюють, полемізують між собою щодо розуміння та інтерпретації фактів, які відображають реальність. Розвиток науки про міжнародні відносини та її теорії немислимий без поступового перетворення нагромадженої сукупності знань і фактів на цілісну систему, яка визначатиметься згодою більшості вчених щодо дефініцій, коректності первинних фактів та їх інтерпретації.

2. Методологічний компонент охоплює систему уявлень про внутрішню логіку, найважливіші принципи, підходи до проведення досліджень, методи і наукові уявлення про коректність їхнього застосування, техніку досліджень, обґрунтування та *верифікацію* (доказ того, що вірогідний факт або твердження є істиним) гіпотез, що формулюються у межах теорії міжнародних відносин.

У сучасній методології теорії міжнародних відносин поки що доводиться вести мову не про існування системи, а радше про множину суперечливих принципів, нечіткість підходів та складність використання окремих методів дослідження. Суттєвою перешкодою у розвитку цілісної методології теорії міжнародних відносин є

монодисциплінарність, властива багатьом сучасним підходам, ускладнена хаотичним запозиченням методів інших суспільних наук.

Ще однією значущою проблемою є відсутність науково обґрунтованих методів і способів верифікації гіпотез, що призводить до неможливості об'єктивно підтвердити чи відкинути теоретичні концепції та парадигми, що з них випливають. Як наслідок, сприйняття тієї чи іншої з них є радше ствердженням її популярності в наукових колах, ніж результатом логічного доведення. Від початку 60-х років XX ст., коли Дж. Зінґер закидав класичній теорії міжнародних відносин волюнтаризм та вибірковість, насправді мало що змінилось. Незважаючи на бурхливий розвиток, наука відчуває брак адекватного сучасним реаліям рівня розвитку методології.

3. Первинний *експлананс* (висловлювання, які наводяться для пояснення цього явища) поєднує значну кількість ідей та гіпотез, які висувають науковці для пояснення явищ і процесів у міжнародному середовищі.

Ідеї, висловлені вченими, є способом логічного пояснення реальності міжнародних відносин формулюванням твердження про їхні причини, зміст і рушійні сили. Ідея як така не пояснює геть усіх явищ та процесів, а є лише своєрідним ключем до їх розуміння. Вона лежить в основі конструювання гіпотетичної системи припущень про всі можливі явища та процеси в міжнародних відносинах.

У теорії міжнародних відносин ідеї окремих науковців, які поділяли великі групи їхніх колег та послідовників, сприймалися переважно як принцип. На відміну від ідеї, принцип — ширше та більш формалізоване її відображення. У теорії міжнародних відносин принцип виконує одразу кілька функцій:

а) світоглядну, яка виражається в тому, що він є основою системи поглядів на міжнародні відносини, яких дотримуються вчені тієї чи іншої наукової школи;

б) експланаційну, адже принцип є твердженням, на основі якого будується ідеалізована модель об'єкта дослідження, що служить його поясненню;

в) методологічну — через те, що залежно від особливостей тлумачення міжнародних відносин формується уявлення про способи і методи їх дослідження;

г) постулативну — тому, що принцип сприймає група вчених без доведення як вихідне твердження, від якого вони починають формулювати власні гіпотези. У теорії міжнародних відносин постулат, однак, відіграє роль вихідного твердження лише у межах окремого наукового напрямку. Вчені, котрі його не поділяють, формулюють іншу ідею, на підставі якої висувають якісно інший постулат і відповідно — принципово інші гіпотези.

4. Вторинний експлананс у теорії міжнародних відносин містить досить велику кількість наукових концепцій та парадигм. Тобто цей компонент поєднує окремі теорії, що намагаються відобразити й пояснити міжнародні відносини та їх окремі (елементи) явища та процеси. Як наукові концепції виступають гіпотези, висунуті та верифіковані окремими вченими.

Верифікація полягає у тому, що вчені наводять низку аргументів, які, на їхню думку, свідчать на користь гіпотез. Верифікаційні аргументи можуть мати характер історичних фактів, що не підлягають сумніву, заяв політичних лідерів держав чи інших осіб, статистичних даних, морально-етичних, ідеологічних та навіть релігійних міркувань.

Суттєвою проблемою сучасної теорії міжнародних відносин є складність інтерпретації аргументів, що розуміється як неоднозначність їх трактування. Без сумніву, більшість учених намагаються сумлінно інтерпретувати факти й уникати двозначності, але їхні аргументи все ж сприймаються з недовірою та викликають

заперечення. Це зумовлює, як зауважив П. Циганков, гостру полеміку між представниками різних наукових шкіл, напрямів і навіть окремими вченими. На нашу думку, така ситуація логічно випливає зі слабкого розвитку емпіричного компонента теорії міжнародних відносин, у якому відсутні чіткі визначення, а факти та ситуації сприймаються з різних, іноді навіть діаметрально протилежних, позицій. Власне тому доводиться констатувати, що більшість наукових концепцій має певне "раціональне зерно", але складність їх верифікації зводить нанівець можливість сформулювати єдину парадигму, яка могла б опиратись на все найкраще, що вже розроблено та апробовано у теорії міжнародних відносин. Через це існує низка парадигм, кожна з яких впливає з відносно великої кількості наукових концепцій, що ґрунтуються на одному або декількох принципах розуміння міжнародних відносин.

Парадигма виступає, з одного боку, концептуальним узагальненням багатьох теорій, а з іншого — цілісністю, що у лаконічній формі відображає погляди великої групи вчених та у притаманний лише їй спосіб пояснює міжнародні відносини.

Компонентна структура теорії міжнародних відносин визначає структуру наукового дослідження, стадії якого її загалом відображають та повторюють. Утім, ці структури не є тотожними, тому що компонентна поєднує низку знань про ті чи інші аспекти процесу дослідження та власне міжнародні відносини, а структура дослідження — про його послідовні стадії.

Структура дослідження у теорії міжнародних відносин має такі стадії:

1. Дефініювання проблеми полягає в тому, що дослідник на підставі первинного аналізу емпіричного матеріалу доходить висновку про існування в теорії певного складного питання, яке потрібно розв'язати. Це питання прецизійно окреслюється та, зазвичай, спрощується до дилеми, з якої власне і починається дослідження.

2. Висунення ідеї та формулювання принципу розуміння об'єкта дослідження пов'язане з тим, що дослідник, з огляду на власний емпіричний досвід та науковий світогляд, обирає явища чи процеси, які, на його думку, є засадничими в міжнародних відносинах. Тобто через них можна їх зрозуміти, пояснити та розв'язати окреслену наукову проблему. Ця ідея остаточно формулюється як принцип розуміння сутності досліджуваного явища. Принцип являє собою формалізоване твердження про зміст і вирішальні чинники міжнародних відносин.

3. Висунення гіпотези полягає у формуванні системи поглядів дослідника на міжнародні відносини загалом або на їх окремі елементи. Погляди мають характер припущень та визначаються взаємопов'язаністю. Не може існувати внутрішніх суперечностей між окремими положеннями однієї гіпотези, тому що її автор намагається створити цілісну та несуперечливу модель реальних явищ і процесів. Висунення гіпотези цілком можливе і без попереднього формулювання принципу розуміння реальності. Тоді дослідник обирає, передусім, принцип, сформульований іншим ученим, зі змістом якого він погоджується.

Саме тому на підставі одного принципу може виникнути одразу декілька гіпотез, кожна з яких його по-своєму інтерпретує. Ми обмежились визначенням ймовірності висунення чотирьох гіпотез, хоча насправді їх буває довільна кількість. Кожен з дослідників висуває певну гіпотезу, яка не може бути тотожна щодо інших, оскільки вона впливає з його особистої ідеї. Ідеї кількох учених можуть бути близькими за змістом, але завжди відрізняються деталями, формою викладу та практичним результатом.

4. Верифікацію гіпотез та значні труднощі, пов'язані з цією стадією дослідження, ми описали вище. Однак, тут доречно зупинитись на особливостях верифікації, що можуть бути представлені як її типи:

Ендоверифікація є способом перевірення гіпотези через її порівняння з авторськими уявленнями про реальність міжнародних відносин, структуру міжнародної системи. Якщо ж у гіпотезі містяться певні невідповідності чи недоречності, дослідник коригує її або відмовляється від неї.

Екзоверифікація — складніший і триваліший процес, пов'язаний з апробацією гіпотези та аргументації, що свідчить на її користь, у зацікавлених наукових колах. Гіпотеза підлягає критичному аналізу з боку великої кількості вчених, кожен з яких керується власним емпіричним досвідом та знаннями про реальність. Фактично будь-яка значуща гіпотеза в теорії міжнародних відносин одразу викликала контрверзи та гостру полеміку.

Об'єктом критики ставала вона сама, а також аргументація, яку автор наводив на її підтвердження. Можна сміливо стверджувати, що більше контрверз породила гіпотеза, то більш значущою вона ставала в наукових колах та швидше утверджувалась як самостійна концепція розуміння міжнародних відносин.

Екзоверифікація також виявлялась у перевірці гіпотези в часі щодо її відповідності об'єктивній реальності. Тобто навіть тоді, коли гіпотеза безумовно прийнята у наукових колах, з часом може з'ясуватися, що вона не може пояснити принципово нових явищ та процесів або її твердження далекі від істини. Тоді гіпотеза видозмінюється та модифікується, на її основі виникають нові ідеї, які, звичайно, не відповідають їй повністю, але ґносеологічно близькі до неї.

5. Формулювання концепції — наступна послідовна стадія дослідження, яка полягає у трансформації гіпотези у систему поглядів автора, а також тієї групи науковців, які її поділяють, на міжнародні відносини та міжнародну систему. Концепція та гіпотеза, залежно від особливостей верифікації, можуть бути тотожними або трохи відрізнятися за змістом. Концепції теорії міжнародних відносин відіграють роль персоніфікованих поглядів, покладених в основу її парадигм.

6. Формулювання парадигми — завершальна стадія теоретичного дослідження, яка пов'язана з узагальненням великої кількості наукових концепцій, подібних за змістом. Це узагальнення здійснюється добором близьких ідей та гіпотез, їх генералізацією та зведенням до декількох взаємопов'язаних та спрощених тверджень.

Парадигма має вигляд системи узагальнених положень, що впливають з окремих концепцій міжнародних відносин і відображають найважливіші особливості та закономірні зв'язки структурних частин міжнародних систем.

Вона має подвійне призначення:

—концептуального узагальнення, що формує науковий світогляд;

—формально-логічної моделі міжнародних відносин, що може бути використана для наукового прогнозування та як основа для свідомої діяльності в міжнародному середовищі.

Парадигма є результатом теоретичного дослідження міжнародних відносин у межах певної теорії, що характеризується цілісністю та несуперечливістю тверджень.

Отже, логічна послідовність теоретичного дослідження містить дефініювання проблеми, висунення ідеї, формулювання чи вибір принципу розуміння міжнародних відносин, висунення гіпотези, формулювання концепції та її узагальнення у межах парадигм.

Парадигми можна уподібнити до математичних формул, у яких буквеними символами змінних величин є узагальнені твердження. Коли ж вони наповнюються реальним змістом міжнародних подій, явищ і процесів, тобто їх застосовують

операційно, то трансформуються у зовнішньополітичні доктрини, що можна вважати найважливішим практичним наслідком теоретичних досліджень міжнародних відносин.

З огляду на складність об'єкта дослідження, теорія міжнародних відносин у процесі свого розвитку постійно диференціювалась шляхом виокремлення в ній спеціалізованих теорій. Кожна з таких частинних теорій поєднувала у собі наукові ідеї, гіпотези та концепції, спрямовані на дослідження і пояснення окремих станів, ситуацій чи процесів у міжнародних відносинах. Ця диференціація як прояв спеціалізації науки у дослідженні окремих елементів явища призвела до формування предметної структури теорії міжнародних відносин.

Предметна структура теорії, що відображає таку диференціацію, на відміну від розглянутих вище, пов'язана зі спеціалізацією досліджень окремих явищ і процесів у міжнародних відносинах.

За сучасними уявленнями, що склались у теорії міжнародних відносин, найважливішим явищем міжнародних відносин є їхня структура, яку більшість учених розуміють як систему.

Міжнародну систему можна вважати явищем, яке, насамперед, цікавить дослідників міжнародних відносин. Категорія "система" є певною абстрактною конструкцією реального середовища, яка відображає структури, стани, ситуації, що мають місце в міжнародних відносинах.

Якщо міжнародну систему вважати головним предметом дослідження, то він має охоплювати її середовище, внутрішню структуру, ймовірні стани її існування. Запропоноване розуміння предмета теорії міжнародних відносин відповідає логіці будь-якого наукового дослідження. Воно полягає в тому, що явище вивчають у взаємозв'язках з іншими, визначають його внутрішню структуру, а відтак її описують і пояснюють доступними науці засобами.

Теорія міжнародного середовища досліджує сукупність зовнішніх чинників, що впливають на виникнення та функціонування міжнародної системи, тобто її середовище. До її складу входять такі теорії:

1. Теорія географічного середовища, яка зосереджується на дослідженні зв'язків між географічним середовищем та елементами міжнародної системи, а також особливостях і закономірностях прояву в ньому явищ і процесів, характерних для міжнародних відносин.

2. Теорія соціального середовища, що вивчає зв'язки між діяльністю і розвитком суспільства на різних рівнях його організації та міжнародною системою.

Теорія міжнародних систем у складі загальної теорії виокремлюється як структурний блок, що зосереджується на проблемах дефініювання і типології міжнародних систем. Крім цього, вона поєднує п'ять взаємопов'язаних теорій:

1. Теорію суб'єктності як розділ теорії систем, що досліджує проблеми дефініювання і типології активних учасників міжнародних відносин, специфіки їхніх інтересів та мотивацій, дій і взаємодій між ними.

2. Теорію міжнародного порядку, яка досліджує норми та правила поведінки суб'єктів міжнародних відносин, що впливають з особливостей взаємодій між ними в системі.

3. Теорію ієрархії, яку розуміють як теорію місця і ролі суб'єктів міжнародних відносин у міжнародних системах, критеріїв їхнього ранжування, субординації та міжнародного порядку.

4. Теорію турбулентності, що вивчає проблеми існування міжнародної системи у ситуації порушення в ній субординації та хаотичних дій суб'єктів міжнародних відносин.

5. Теорію еволюції, яка є теорією про особливості й закономірності розвитку міжнародної системи, та стани, в яких вона перебуває.

Із теорії міжнародних систем випливають дві теорії, які логічно відображають два головні стани, в яких міжнародна система може перебувати тривалий час: стабільність і нестабільність. Ці стани досліджують окремі теорії, які в сучасній теорії міжнародних відносин ще остаточно не склалися, являють собою сукупність частинних теорій.

Теорія стабільності об'єднує:

1. Теорію співіснування, яка вивчає особливості несилових взаємодій між суб'єктами міжнародних відносин, що визначаються неантагоністичними суперечностями.

2. Теорію співпраці, яка розглядає проблематику кооперацій-ності у стосунках між суб'єктами міжнародних відносин, її найважливіших особливостей, закономірностей та форм.

3. Теорію інтеграції, що досліджує особливості й закономірності взаємодій суб'єктів міжнародних відносин у межах міжнародних організацій та інтеграційних утворень.

4. Теорію міжнародної безпеки як розділ загальної теорії, присвячений проблемам реагування держав світу на різномасштабні загрози їхньому існуванню та розвитку. Серед найважливіших напрямів цієї теорії можна виокремити проблематику, пов'язану з недопущенням глобального воєнного конфлікту, а останнім часом — з питаннями т. зв. м'якої безпеки. Йдеться про комплекс загроз окремим державам чи всьому міжнародному співтовариству, породжених економічними та техногенними факторами функціонування та розвитку суспільства, діяльністю міжнародних терористичних організацій і груп, організованою злочинністю тощо.

Теорія нестабільності охоплює:

1. Теорію експансії, що досліджує причини експансивності й агресивності як специфічної поведінки суб'єктів міжнародних відносин у взаємодіях між собою.

2. Теорію конфронтації, яка вивчає причини виникнення суперечностей та спорів між сторонами, специфіку форм і способів стосунків між ними у конфліктних ситуаціях.

3. Теорію конфліктів, яка зосереджує увагу на особливостях та закономірностях силових інтеракцій між учасниками міжнародних відносин, внутрішніх особливостях конфліктів, проблемах і способах їх мирного врегулювання.

Структуризація теорії міжнародних відносин стала логічним результатом диференціації наукових досліджень, що відбувалась у процесі розширення знань учених про досліджуваний об'єкт. Однак ця теорія не перетворилась на аморфну множину слабо пов'язаних між собою субтеорій. Вона продовжує виконувати своє головне призначення — науково обґрунтоване пояснення явищ і процесів міжнародного життя, а саме:

—вивчення сутності та структурних особливостей міжнародних відносин;

—визначення їх найважливіших закономірностей;

—формулювання цілісних парадигм, що можна вважати найважливішим

практичним результатом її досліджень.

Теорія міжнародних відносин виконує низку принципово необхідних функцій, які свідчать про доцільність її існування в системі суспільних наук. Їх можна поділити на дві групи за критерієм виконання функцій — у науці (наукові) та в суспільстві (прикладні).

Наукові функції відповідають двом найважливішим завданням теорії, пов'язаним з констатацією та поясненням:

1. Описова функція надзвичайно важлива з огляду на те, що теорія міжнародних відносин акумулює, з метою вступного аналізу реальності, інформацію про об'єкт дослідження і тим створює його ідеалізовану модель. Така функція надзвичайно важлива для теорії будь-якої науки, але особливо вона потрібна через відсутність конкретної наукової дисципліни, яка б вивчала міжнародні відносини на емпіричному рівні.

2. Експланаційна функція для теорії основна, позаяк вона служить виконанню її найпершого завдання — пояснення реальних процесів та явищ у функціонуванні міжнародних систем з погляду їх найважливіших закономірностей.

Прикладні функції прямо пов'язані з практичним значенням теорії, оскільки свідчать не тільки про її наукову доцільність, а й про суспільну потребу в ній взагалі:

1. Прогностична функція є практичною та характеризується конструктивністю, оскільки визначає ймовірні наслідки процесів та явищ, досліджуваних теорією міжнародних відносин. Наукове передбачення ситуацій у міжнародному середовищі обов'язкове для виконання теорією інструментальної функції.

2. Інструментальна функція полягає в тому, що теорія дає змогу на підставі її наукового аналізу та прогнозу адекватно реагувати на ситуації, які вона передбачає.

3. Світоглядна функція дає можливість сформувати науково обґрунтовану систему поглядів на характер і зміст міжнародних процесів та явищ, що теоретично вивчені й узагальнені.

Сучасна теорія міжнародних відносин здійснює ці функції нерівномірно, оскільки вона залишається науковою дисципліною, щодо характеру і меж дослідження якої досі триває гостра полеміка у широких наукових колах. Нечіткість уявлень про предмет дослідження відчувається в науці про міжнародні відносини не тільки на рівні її конкретних досліджень, це створює значні труднощі для розвитку її теорії та методології.